

RECONSTRUCTIE

NATURALIS ‘VERGAT’ H

DOOR GERT VAN MAANEN

Voortekenen waren er genoeg, maar voor Naturalis was de ‘kolonialiteit’ van de collectie-Dubois geen echt item. *Bionieuws* reconstrueert de kwestie rond ‘geroofde’ aapmens-fossielen en ontdekte ook een interne strijd rond femur 1.

‘Natuurhistorische musea hebben lang onder de radar kunnen blijven bij discussies over de rol van het koloniaal verleden in Nederland, maar dat zal niet lang zo blijven’, schrijven de historici Caroline Drieënhuizen en Fenneke Sysling al in 2019 in een opiniestuk in *de Volkskrant*. ‘Het zou mooi zijn als het museum op kritische wijze aan deze historische en culturele context aandacht zou besteden, in plaats van het apolitieke jongensboekverhaal dat nu van de vondsten wordt gemaakt. (...) Wat aantallen objecten betreft is Naturalis het grootste koloniale museum van Nederland. Doe er wat mee.’ Al ruim drie jaar vuren Drieënhuizen van de Open Universiteit en Sysling van Universiteit Leiden, meerdere luide boegschoten af over het gebrek aan besef van de koloniale wortels van de collectie bij Naturalis Biodiversity Center.

‘Het heeft ons ook wel verbaasd, maar vanuit Naturalis bleef het altijd stil. We hebben hierover ook meerdere keren contact opgenomen om met elkaar in gesprek te gaan, maar dat hielden ze tot voor kort altijd af’, constateert Drieënhuizen nu. In een Teams-sessie leggen Sysling en Drieënhuizen uit dat ze lange tijd geen voet aan de grond kregen bij Naturalis. ‘Het is misschien wel een beetje te begrijpen, tien tot vijftien jaar geleden was het ook nog niet doorgedrongen bij etnografische en volkenkundige musea. Daar zit de discussie over koloniale context en roofkunst inmiddels al wel heel goed tussen de oren’, meent Sysling. ‘Wat misschien ook heeft meegespeeld is het idee dat de problemen zich vooral voordoen bij kunst of gebruiksvoorwerpen en dus niet bij de resten van de Javamens. Naturalis gebruikt die naam ook nooit, maar gebruikt vaak de wetenschappelijke naam *Homo erectus*, wat meer emotionele afstand schept en het verband met Java niet expliciteert.’

Het verhaal in de Naturalis-expositie *De vroege mens* is volgens hen ook sterk opgetekend vanuit het perspectief van de Europese wetenschapper, die bewust op zoek ging naar een missing link en die ook nog wist te vinden. ‘Terwijl er overduidelijk sprake is van een koloniale context. De opgravingen zijn voor het grootste deel gedaan door dwangarbeiders en Dubois zat vooral veel op zijn veranda’, stelt Drieënhuizen.

SLEUTELROL

De twee historici hebben een sleutelrol gespeeld in de aanloop naar het verzoek dat Indonesië in juli 2022 deed voor teruggave van de Dubois-collectie: door opiniestukken, hun presentatie *Java Man and the Colonial Legacy of Fossil Collections* op een Berlijnse conferentie in 2018, de organisatie van het symposium *The colonial legacy of Dutch natural history collections in Artis* in hetzelfde jaar, maar vooral door de publicatie ‘*Java Man and the Politics of Natural History*’ (*Bijdrage tot de Taal-, Land- en Volkenkunde*, 2021). Hierin beschrijven zij de koloniale

context van de opgravingen en rol van inheemse kennis en experts hierin. ‘Over die rol vind je bij Naturalis vrijwel niks terug’, stelt Sysling. ‘We zien ons onderzoek niet als lobbywerk, maar hopen wel dat het bijdraagt aan meer bewustwording over de rol van het kolonialisme in biologisch en natuurwetenschappelijk onderzoek’, zegt Drieënhuizen. ‘En ik denk dat je kunt stellen dat onze publicatie Indonesië heeft geholpen bij het onderbouwen van het Indonesische verzoek tot teruggave.’ Op de vraag waar dit eindigt en of Nederland nu ook in Frankrijk de fossiele mosasaurusschedel terug moet vragen die in 1794 door Franse troepen is geroofd uit Maastricht, antwoordt Sysling: ‘De onderlinge verhoudingen tussen Nederland en Frankrijk en Nederland en Indonesië zijn heel anders, de afstand Parijs-Maastricht is klein en de emotionele en culturele banden met een fossiel van een zeereptiel liggen anders. Bij menselijke fossielen gaat het toch over onze eigen wortels. Wij pleiten er niet voor om alle miljoenen vlinders, schelpen en fossielen terug te geven, maar wel om kritisch verantwoording af te leggen hoe je ze hebt verkregen.’ Wat dat betreft zijn ze tevreden over de beweging die ze nu bij Naturalis signaleren. Sysling: ‘Ze lijken echt een steile leercurve te hebben ingezet.’

MANAGER

Gedragbioloog Paul Albers, die als gastmedewerker bij Naturalis werkt aan de publicatie van de correspondentie van Dubois, vindt het prima als er meer aandacht komt voor koloniale context. Hij maakt zich wel zorgen over de argumenten die Drieënhuizen en Sysling aanvoeren. ‘In hun publicatie staan echt veel feitelijke onjuistheden, die zo te weerleggen zijn. Wat mij vooral stoort is dat ze Dubois als een koloniaal persoon neerzetten. Dat was hij niet meer dan de meeste anderen in die tijd en kun je hem dus niet persoonlijk verwijten: hij was gewoon een van de spelers in een koloniaal en slecht systeem. En natuurlijk deed hij niet het meeste graafwerk: hij was veel ziek en het was ook zijn rol niet. Dubois was een soort manager, hij overzag de opgravingen en interpreteerde de vondsten. Er is ook veel af te dingen op de rol die ze aan lokale gidsen toekennen. Die kan soms best groot zijn geweest, maar van de vindplaats aan de Solo-rivier weten we toevallig heel zeker dat die echt door Dubois is uitgekozen.’

In een reactie per email stelt Naturalis-directeur Edwin van Huis dat in 2020 bij het 200-jarig bestaan in de Naturalis-boeken *Van onschatbare waarde* en *Wie wat bewaart* veel aandacht is besteed aan het koloniale verleden. ‘Dat het allemaal niet precies gaat op de snelheid en de manier die deze twee historici willen: *sure*. Maar van een blinde vlek is zeker geen sprake. Dat neemt niet weg dat het hele proces is versneld door het Indonesische verzoek’, aldus Van Huis. Dat Naturalis de suggestie heeft gewekt dat Indonesië niet goed voor de collectie kan zorgdragen, berust volgens hem grotendeels op een

FOTO: TACO VAN DER BEEK, NATURALIS

Conservator Natasja den Ouden aan het werk in de collectie-Dubois,

verkeerd geciteerde uitspraak richting *Trouw*. ‘Wij werken op allerlei manieren samen met onze Indonesische counterparts, en hebben het volste vertrouwen in hun vermogen om deze grote klus te gaan klaren.’

Van Huis is ook niet bang dat nu een leegloop van natuurhistorische collecties dreigt. ‘Allereerst: wij zijn een rijksmuseum. Als er bij de landen van oorsprong de behoefte leeft om de collectie terug te vragen, en de Nederlandse overheid meent dat die terug moet, dan is onze taak om die teruggave te begeleiden. Als wij daar persoonlijk een ‘vrees’ voor hebben (wat overigens niet zo is), doet dat in het geheel niet ter zake’, schrijft Van Huis. Hij denkt ook niet dat er in herkomstlanden een grote behoefte bestaat. ‘Wij hebben bijvoorbeeld zo’n zeshonderdduizend vlinders uit Indonesië, en het goed bewaren ervan en digitaal ontsluiten van de informatie is een behoorlijke hoeveelheid werk. Vrijwel al die vlinders komen nog gewoon voor in Indonesië. Als Indonesische onderzoekers zo’n vlinder willen bekijken, kunnen ze een nog onbeschadigd en dna-rijk exemplaar vangen. Als ze die vlinder vervolgens willen vergelijken met de soortgenoot van 150 jaar geleden, kunnen ze die digitaal bekijken in ons Bioportal en straks nog veel beter in Dissco (Distributed System of Scientific Collections, *red.*). Waarom zouden ze die zeshonderdduizend stuks, met alle bijbehorende kosten, per se naar eigen land willen halen?’

‘Tien tot vijftien jaar geleden was het ook nog niet doorgedrongen bij etnografische en volkenkundige musea’

WAAR KOLONIALE ERFENIS

die naast aapmens-fossielen ook veertigduizend fossiele overblijfselen van bijvoorbeeld runderen en herten uit Sumatra en Java bevat.

Waarom zit femur 2 in de expositie?

Het dijbeen was cruciaal voor Dubois. In 1893 voegt hij kies, schedelkap en dijbeen bij elkaar, als behorend tot één individu, en veranderde hij de beoogde naam van *Anthropopithecus* – mensaap – naar *Pithecanthropus* – aapmens. Daar het menselijk dijbeen wees op een rechtopgaande gang, kreeg zijn missing link de soort aanduiding *erectus*. Het dijbeen is essentieel voor zijn vondst, daarom is het historisch onjuist dat het dijbeen niet meer in de expositie zit', stelt paleontoloog en oud-conservator John de Vos, die van 1979 tot 2012 bij Naturalis de Dubois-collectie onder zijn hoede had. Inderdaad vreemd: de Naturalis-expositie *De vroege mens* toont het originele schedelkapje en kies, maar niet het fossiele dijbeen (femur 1) dat Dubois in 1894 in zijn publicatie beschreef. Die blijkt vervangen door femur 2, een pas in 1900 gevonden en in 1932 door Dubois beschreven incompleet dijbeen. De expositie geeft geen toelichting op de vervanging. Die blijkt

FOTO: BIOPORTAL, NATURALIS

ingegeven door een langlopende controverse rond femur 1, mailt Dubois-hoogleraar en paleo-ecoloog José Joordens van Naturalis, op vakantie in Australië. Omdat femur 1 mogelijk van latere herkomst is en niet afkomstig van *Homo erectus*, is er voor gekozen femur 2 te exposeren die volgens haar wel tot *H. erectus* behoort en even oud is als het schedelkapje. Hierover is overigens nog een levendig wetenschappelijk debat gaande: de Texaanse geo-archeoloog Frank Huffman publiceerde in oktober – met Naturalis-medewerkers John de Vos en Paul Albers – nog dat de drie fossielen uit

dezelfde afzettingslaag komen (*PaleoAnthropology*, 2022). Terwijl een team rond José Joordens claimt dat femur 1 afkomstig is uit een laat-pleistocene stroom die deels de midden-pleistocene afzetting doorsneet (*Quaternary Science Reviews*, 1 februari en *Journal of Human Evolution*, 4 februari). 'In de Dubois-collectie zitten fossielen van gibbons, langoeren en stekelvarkens die vooral van laat-pleistocene vindplaatsen bekend zijn, maar het zijn er niet veel', erkent mede-auteur en Naturalis-postdoc Eduard Pop. 'De afzettingen zelf zijn verdwenen, onder Dubois zijn veel kubieke meters verzet. Daarom was er het plan om, in samenwerking met onze Indonesische collega's, de Dubois-fossielen te dateren met de uranium-thorium-methode, maar dat staat nu in de ijskast vanwege de kwestie rond het eigenaarschap van de fossielen.' Mocht femur 1 inderdaad jonger zijn, dan leidt dat volgens Pop niet tot taxonomische complicaties voor *H. erectus*. 'Het schedelkapje is het type-exemplaar en dat staat niet ter discussie'. ■

Dubois en 'zijn' aapmensfossielen

1858 Eugène Dubois geboren in het Limburgse Eijsden

1891 Vondst kies en schedeldak in afzettingen Solorivier op Java, volgens Dubois afkomstig van een mensaap (*Anthropopithecus*)

1892 Vondst linker dijbeen, waarna Dubois zijn mening bijstelt; de drie fossielen zijn afkomstig van een aapmens (*Pithecanthropus*)

1894 Publicatie van Dubois over de rechtopgaande aapmens *Pithecanthropus erectus*

1895 Dubois neemt de drie fossielen in een koffertje mee naar Nederland
1900 Tentoonstelling van een reconstructie van *P. erectus* op de Wereldtentoonstelling in Parijs / Collectie-Dubois in beheer Rijksmuseum voor Natuurlijke Historie (nu Naturalis)

1940 Dubois overlijdt, zijn grafsteen in Venlo toont twee dijbenen en een schedelkap

1950 Evolutiebioloog Ernst Mayr voegt aapmens van Java en Peking samen tot *Homo erectus*

1951 Parlements lid Muhammad Yamin pleit voor teruggave aapmens-fossielen

1977 Paleoantropoloog Teuku Jacob verzoekt teruggave van aapmens-fossielen

1993 Fossiel schedeldak, kies en dijbeen voor het eerst weer publiek getoond in de tijdelijke expositie *Man-Ape – Ape-Man*

1998 Schedeldak, kies en dijbeen in Oerparade

2019 Heropening Naturalis; schedeldak, kies en dijbeen (femur 2) in de vaste expositie *De vroege mens*

2022 Indonesië verzoekt teruggave van de Collectie Dubois